

Lesson 41 PRK AbhyAsam
12 Wednesday Jan 3rd, 2024
RECORD

ॐ सह नाववतु ।
सह नौ भुनक्तु ।
सह वीर्यं करवावहै ।
तेजस्वनावधीतमस्तु मा वद्विषावहै ।
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

Om Saha Nau-Avatu |
Saha Nau Bhunaktu |
Saha Viiryam Karavaavahai |
Tejasvi Nau-Adhiitam-Astu Maa Vidvissaavahai |
Om Shaantih Shaantih Shaantih ||
Meaning:

- 1: Om, May God Protect us Both (the Teacher and the Student),
- 2: May God Nourish us Both,
- 3: May we Work Together with Energy and Vigour,
- 4: May our Study be Enlightening and not give rise to Hostility,
- 5: Om, Peace, Peace, Peace.

SUBSCRIBE

Spiritual Mantra

Saraswati Mantra

सरस्वती नमस्तुभ्यं वरदे
कामरूपिणी विद्यारम्भं
करिष्यामि सिद्धिर्भवतु मे
सदा।

Vedastrologer.com

पठामि संस्कृतं नित्यं वदामि संस्कृतं सदा
ध्यायामि संस्कृतं सम्यक् वन्दे संस्कृत्मातरम्

Om Ayim Sriim Hriim Saraswati Devyai Namaha

ओम ऐम् श्रीम् ह्रीम् सरस्वती देव्यै नमः

What are the benefits of chanting Saraswati mantra?

- a. Doing regular chanting of Saraswati mantra improves your speech, memory and concentration in study.
- b. She removes your ignorance and refines your character by giving you good qualities like humility and culture.
- c. **Saraswati Mantra** gives you control over your speech, knowledge and wisdom.
- d. By chanting this mantra of saraswati maa with dedication, a student can pass his exam with good marks.
- e. Chanting Saraswati Mantra helps poets, writers and folk speakers to reach new heights of achievements.
- f. Close your eyes in contemplation and rub your hands together and then open your palms and say the karagre vasatir Lakshmi prayer

<https://youtu.be/YuKtKR3r0oM>

शब्द कोश

१। वृक्षः (वृक्ष)

१। अश्वः (घोडा)

३। प्रसादः (महल)

४। यवः (जौ)

५। क्षेत्र पालकः (खेत का रक्षक)

६। क्षेत्रम् (खेत)

(ख) धातुः

१। भी (डरना)

२। त्रै (रक्षा करना)

३। आनी (लाना)

४। वृ (हटाना)

५। अधि + इ (पढना)

(ग) अव्यय पदानि

१। अतः। (इसलिए)

२, अथवा (अथवा)

३। वा (अथवा)

४। यदि (यदि)

५। सर्वत्र (सब जगह)

६। सदा (सदा)

७। सर्वदा (सदा)

(ग)

८। अन्यत्र (और जगह)

९। अवस्यम् (अबश्य)

सूचना - (क) वृक्ष --- क्षेत्रपालक, रामवत्।

व्याकरण (सर्वनाम स्त्रीलिङ्ग, कृ धातु, पंचमी)

१. सर्व शब्द के स्त्रीलिङ्ग के पूरे रूप स्मरण करो । (देखो शब्द० ३४ ग) । तत्, यत्, एतत् और किम् के रूप स्त्रीलिङ्ग में सर्वा के तुल्य चलेंगे । इनके क्रमशः ता, या, एता और का शब्द बनते हैं, इनके ही रूप चलेंगे । ता और एता के प्रथमा एकवचन में सा और एषा रूप होते हैं । शेष सर्वावित् ।

२. कृ धातु के लट्, लोट् और लङ् के रूप स्मरण करो । (देखो धातु० ३६) ।

३. भी आदि के क्रमशः ये रूप बनते हैं—विभेति, त्रायते, आनयति (भवतिवत्), वारयति, अधीते ।

सर्व (सब) स्त्रीलिङ्ग

(३४) (ग) सर्व (सब) स्त्रीलिङ्ग				(३४) (ग) सर्व (सं० रूप)		
सर्वा	सर्वे	सर्वाः	प्र० आ	ए	आः	
सर्वाम्	॥	॥	द्वि० आम्	॥	॥	
सर्वया	सर्वाभ्याम्	सर्वाभिः	तृ० अया	आभ्याम्	आभि	
सर्वस्यै	॥	सर्वाभ्यः	च० अस्यै	॥	आभ्य	
सर्वस्याः	॥	॥	पं० अस्याः	॥	॥	
॥	सर्वयोः	सर्वासाम्	प० ॥	अयोः	आसा	
सर्वस्याम्	॥	सर्वसु	स० अस्याम्	॥	आसु	

एतत् और किम्

(३७) (ग) एतत् (यह) स्त्रीलिंग

एषा	एते	एताः
एताम्	”	”
एतया	एताभ्याम्	एताभिः
एतस्यै	”	एताभ्यः
एतस्याः	”	”
”	एतयोः	एतासाम्
एतस्याम्	”	एतासु

(३५) (ग) किम् (कौन) स्त्रीलिंग

का	के	काः	प्र०
काम्	”	”	द्वि०
कया	काभ्याम्	काभिः	तृ०
कस्यै	”	काभ्यः	च०
कस्याः	”	”	पं०
”	कयोः	कासाम्	प०
कस्याम्	कयो	कासु	स०

तत् और यत्

ॠ	(३६) (ग) तत् (वह) स्त्रीलिङ्ग	(३८) (ग) यत् (जो) स्त्रीलिङ्ग
प्र०	सा ते ताः	प्र० या ये याः
द्वि०	ताम् " "	द्वि० याम् " "
तृ०	तया ताभ्याम् ताभिः	तृ० यया याभ्याम् याभिः
च०	तस्यै " ताभ्यः	च० यस्यै " याभ्यः
पं०	तस्याः " "	पं० यस्याः " "
प०	" तयोः तासाम्	प० " ययोः यासाम्
स०	तस्याम् " तासु	स० यस्याम् " यामु

(३८) (ख) यत् (जो) नप्

प्र०	यत्	ये	यानि
द्वि०	,,	,,	,,
तृ०	येन	याभ्याम्	यैः
च०	यस्मै	,,	येभ्यः
पं०	यस्मात्	,,	,,
ष०	यस्यं	ययीः	येषाम्
स०	यस्मिन्	,,	येषु

(३६) कृ (करना) (दे० अ० १२-१३) (३
केवल परस्मैपद के रूप यहाँ दिये हैं।) (के

तनादिगण-लट्

करोति	कुरुतः	कुर्वन्ति	प्र०
करोषि	कुरुथः	कुरुथ	म०
करोमि	कुर्वः	कुर्म	उ०

लोट्

करोतु	कुरुताम्	कुर्वन्तु	प्र०
कुरु	कुरुतम्	कुरुत	म०
करवाणि	करवाव	करवाम	उ०

लङ्

अकरोत्	अकुरुताम्	अकुर्वन्	प्र०
अकरोः	अकुरुतम्	अकुरुत	म०
अकरवम्	अकुर्व	अकुर्म	उ०

विधिलिङ्

कुर्यात्	कुर्याताम्	कुर्युः	प्र०
कुर्याः	कुर्यातम्	कुर्यात	म०
कुर्याम्	कुर्याव	कुर्याम	उ०

लृट्

करिष्यति	करिष्यतः	करिष्यन्ति	प्र०
करिष्यसि	करिष्यथः	करिष्यथ	म०
करिष्यामि	करिष्यावः	करिष्यामः	उ०

पुरुष	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
उत्तम पुरुष (First person)	अहम्(मैं)	आवाम्(हम दोनों)	वयम्(हम सब)
मध्यम पुरुष (Second person)	त्वम्(तू)	य्वाम्(तुम दोनों)	य्यम्(तुम सब)
प्रथम/अन्य पुरुष (Third person)	सः/सा/तत् (वह)	तौ/ते/ते (वे दोनों)	ते/ताः/तानि (वे सब)

लट् लकार (Present Tense)

पुरुष	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष (First person)	ति	तः	अिन्त
मध्यम पुरुष (Second person)	सि	थः	थ
उत्तम पुरुष (Third person)	आमि	आवः	आमः

लङ् लकार (Past Tense) क्रिया से पहले "अ" उपसर्ग

पुरुष	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष (First person)	त्	ताम्	न्
मध्यम पुरुष (Second person)	:	तम्	त
उत्तम पुरुष (Third person)	म्	आव	आम

लृट् लकार (Past Tense)

पुरुष	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष (First person)	इष्यति	इष्यतः	इष्यन्ति
मध्यम पुरुष (Second person)	इष्यसि	इष्यथः	इष्यथ
उत्तम पुरुष (Third person)	इष्यामि	इष्यावः	इष्यामः

लोट् लकार (आज्ञार्थक)

पुरुष	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष (First person)	तु	ताम्	अन्तु
मध्यम पुरुष (Second person)	अ	तम्	त
उत्तम पुरुष (Third person)	आनि	आव	आम

विधिलिङ् लकार (चाहिए)

पुरुष	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष (First person)	एत	एताम्	एयुः
मध्यम पुरुष (Second person)	एः	एतम्	एत
उत्तम पुरुष (Third person)	एयम्	एव	एम

The 10 lakAras of a dhaatu

लट् वर्तमान कालः (१) - (श्रु : शृणोति, शृणुतः , शृण्वन्ति)

लुट् लकारः (अनद्यतन भविष्यत् कालः) (3) (श्रोता , श्रोतारौ श्रोतारः) सः श्रोता

लृट् लकारः (अद्यतन भविष्यत् कालः)-4th (श्रोष्यति, श्रोष्यतः, श्रोष्यन्ति)

लृङ् लकारः (हेतुहेतुमद् भविष्यत् कालः) 6th conditional mood (अश्रोष्यत्,अश्रोष्यताम्, अश्रोष्यन्)

लोट् लकारः (आज्ञार्थे) 5th (श्रणोतु/शृणुतात्, शृणुताम्, शृण्वन्तु)

विधिलिङ् (आना चाहिए या चाहिए अर्थ में) 7th (शृणुयात्, शृणुयाताम्, शृणुयुः)

आशीर्लिङ् लकारः (आशीर्वाद) 8th (श्रूयात्, श्रूयास्ताम्, श्रूयासुः)

लङ् लकारः (अनद्यतन भूत कालः) (अशृणोत्, अशृणुताम्, अशृण्वन्)

लुङ् लकारः (अद्यतन भूत कालः) 9th (अश्रौषीत्, अश्रौष्टाम्, अश्रौषुः)

लिट् लकारः (परोक्ष भूत कालः) 10th +श्रुश्राव, शृश्रुवतुः, शृश्रुवुः

❖ षट् कालवाचकाः

	लकारः	कालः	उदाहरणम्
1	लट्	वर्तमानः	पठति
2	लङ्	अनद्यतन भूतः	अपठत्
3	लुङ्	भूतः	अपाठीत
4	लिट्	परोक्षभूतः	पपाठ
5	लुट्	अनद्यतन भविष्यत्	पठिता
6	लृट्	भविष्यत्	पठिष्यति

भी धातु (डरना) परस्मैपद

ः	सूचक						
ः	लट्			लङ्			
।भेति	विभीतः	विभ्यति	प्र०	।विभेत्	अविभीताम्	अविभयुः	प्र०
।भेपि	विभीथः	विभीथ	म०	।विभेः	अविभीतम्	अविभीत	म०
।भेमि	विभीवः	विभीमः	उ०	।विभयम्	अविभीव	अविभीम	उ०
ः	लोट्			विधिलिङ्			
।भेतु	विभीताम्	विभ्यतु	प्र०	।भीयात्	विभीयाताम्	विभीयुः	प्र०
।भीहि	विभीतम्	विभीत	म०	।भीयाः	विभीयातम्	विभीयात	म०
।भयानि	विभयाव	विभयाम	उ०	।भीयाम्	विभीयाव	विभीयाम	उ०

त्रै धातुरूपाणि - लट् लकारः

त्रैङ् पालने - भ्वादिः

< त्रै

तुलना

अभ्यासाः

कर्तरि प्रयोगः आत्मने पदम्

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथम पुरुषः	त्रायते	त्रायेते	त्रायन्ते
मध्यम पुरुषः	त्रायसे	त्रायथे	त्रायध्वे
उत्तम पुरुषः	त्राये	त्रायावहे	त्रायामहे

कर्तरि लट्लकारः (परस्मैपदम्)

नयति	नयतः	नयन्ति
नयसि	नयथः	नयथ
नयामि	नयावः	नयामः

कर्तरि लट्लकारः (आत्मनेपदम्)

नयते	नयेते	नयन्ते
नयसे	नयेथे	नयध्वे
नये	नयावहे	नयामहे

नियमाः २८, २९

- ❁ नियम २८—अपादान कारक में पंचमी होती है। जैसे—पेड़ से पत्ता गिरता है—वृक्षात् पत्रं पतति। अश्वात् मनुष्यः पतति।
- ❁ नियम २९—(भोत्रार्थानां भयहेतुः) भय और रक्षा अर्थ की धातुओं के साथ भय के कारण में पंचमी होती है। जैसे—चोराद् विभेति। चोरात् त्रायते।

नियमाः ३०, ३१

- ❁ नियम ३०—जिससे विद्या पढ़ी जाये, उसमें पंचमी होती है। जैसे—गुरोः पठति । उपाध्यायात् अधीते ।
- ❁ नियम ३१—जिस वस्तु से किसी को हटाया जाय, उसमें पंचमी होती है।
क्षेत्रपालकः यवेभ्यः पशुं वारयति निवारयति वा ।

५ सर्वनाम स्त्रीलिंग, कृ धातु, पंचमी विभक्ति

१. उदाहरण वाक्य :—१. प्रासादात् बालकः पतति । २. तस्याः लतायाः
एतत् पुष्पं पतति । ३. बालकः दुर्जनात् विभेति । ४. सज्जनः तां बालिकां चोरात्
त्रायते । ५. क्षेत्रपालकः क्षेत्रात् पशुं वारयति । ६. एतां लतां पश्य । ७. कां
कन्यां पश्यसि ? ८. तस्यै बालिकायै फलं यच्छ । ९. सः कार्यं करोतु, त्वं कुरु,
अहं च करवाणि । १०. सः कार्यम् अकरोत्, त्वम् अकरोः, अहं च अकरवम् ।

द्वादशः अभ्यासः

१. उदाहरणवाक्यानि

१. प्रासादात् बालकः पतति । = महल से बालक गिरता है ।
२. तस्याः लतायाः एतत् पुष्पं पतति । = उस लता से यह फूल गिरता है ।
३. बालकः दुर्जनात् बिभेति । = बालक दुर्जन से डरता है ।
४. सज्जनः तां बालिकां चोरात् त्रायते । = सज्जन उस बालिका की चोर से रक्षा करता है ।
५. क्षेत्रपालकः क्षेत्रात् पशुं निवारयति । = खेत का रक्षक खेत से पशु को हटाता है ।

६. एतां लतां पश्य ।

= इस लता को देखों ।

७. कां कन्यां पश्यसि ?

= किस कन्या को देखते हो ।

८. तस्यै बालिकायै फलं यच्छ ।

= उस बालिका को फल दो ।

९. सः कार्यं करोतु, त्वं कुरु, अहं
च करवाणि ।

= वह कार्य को करे, तू कर, मैं भी
करूँ ।

१०. सः कार्यम् अकरोत्, त्वम् अकरोः,
अहं च अकरवम् ।

= उसने कार्य को किया, तू ने
किया और मैंने किया ।

संस्कृत बनाओ (क)

- १। वृक्ष से पत्ते गिरते हैं।
- २। घोड़े से बालक गिरा।
- ३। गांव से बालक आता है।
- ४। वह बालिका को चोर से बचाता है।
- ५। शिष्य गुरु से डरता है।
- ६। राजा बलक को चोर से बचाता है।
- ७। वह बालक गुरु पढ़ता है।

८। बह शिश्य मुनि से विद्या पढता है।

९। क्षेत्रपाल खेत से पशु को हटाता है।

१०। महल से पुत्र गिरा।

२. संस्कृत वाक्य बनाओ (क)

१. वृक्ष से पत्ते गिरते हैं । = वृक्षात् पत्राणि पतन्ति ।
२. घोड़े से बालक गिरा । = अश्वात् बालकः अपतत् ।
३. गाँव से बालक आता है । = ग्रामात् बालकः आगच्छति ।
४. वह बालिका घर से पुस्तक लाती है । = सा बालिका गृहात् पुस्तकम् आनयति ।
५. शिष्य गुरु से डरता है । = शिष्यः गुरोः बिभेति ।
६. राजा बालक को चोर से बचाता है । = नृपः बालकं चोरात् त्रायते ।
७. वह बालक गुरु से पढ़ता है । = सः बालकः गुरोः पठति ।

८. वह शिष्य मुनि से शास्त्र पढ़ता है । = सः शिष्यः मुनेः शास्त्रं पठति ।
९. क्षेत्रपाल खेत से पशु को हटाता है । = क्षेत्रपालः क्षेत्रात् पशुं निवारयति ।
१०. महल से पुत्र गिरा । = प्रासादात् पुत्रः अपतत् ।
११. उस लता को देखो । = तां लतां पश्य ।
१२. इस कन्या को फल दो । = एतस्यै कन्यायै फलं यच्छ ।
१३. इस लता से यह फूल गिरा । = एतस्या लतायाः एतद् पुष्पं अपतत् ।
१४. सारी कथा कहो । = सर्वा कथां कथय ।
१५. किस कन्या को पूछते हो ? = कां कन्यां पृच्छसि ?

१६. वह बालक काम करता है ।

= सः बालकः कार्यं करोति ।

१७. तू भोजन करता है ।

= त्वं भोजनं करोषि ।

१८. मैं स्नान करता हूँ ।

= अहं स्नानं करोमि ।

१९. वह काम करें ।

= स कार्यं करोतु/कुर्यात् वा ।

२०. तू भी सदा काम कर ।

= त्वम् अपि सर्वदा कार्यं कुरु ।

२१. मैं अवश्य काम करूँ।

= अहम् अवश्यं कार्यं करवाणि ।

२२. उसने अन्यत्र काम किया ।

= स अन्यत्र कार्यम् अकरोत् ।

२३. तूने काम किया ।

= त्वं कार्यम् अकरोः।

२४. मैंने काम किया ।

= अहं कार्यम् अकरवम्।

(ख)

११। उस लता को देखो।

१२। इस कन्या को फल दो।

१३। इस लता से यह फूल गिरा।

१४। सारी कथा कहो।

१५। किस कन्या को पूछते हो?

(ग)

१६। वह बालक काम करता है।

१७। तू भोजन करता है।

१८। मैं स्नान करता हूँ।

१९। वह काम करे।

२० तू भी सदा काम करे।

(ग)

२१। मैं अवश्य काम करूँ।

२२। उसने अन्यत्र काम किया।

२३। तूने काम किया।

२४। मैंने काम किया।

३. अशुद्ध वाक्य	शुद्ध वाक्य	नियम
(१) अश्वेन बालकः अपतत् ।	अश्वात् बालकः अपतत् ।	२८
(२) सः गुरुणा पठति ।	स गुरोः पठति ।	३०
(३) तं कन्या फलं यच्छ ।	तस्यै कन्यायै फलं यच्छ ।	२०, २१
४. अभ्यास—(क) २ (ग) को बहुवचन में बदलो । (ख) कृ घातु के		

४। अभ्यास ५। वाक्य बनाओ ६। रिक्त स्थान भरो

४. अभ्यास—(क) २ (ग) को बहुवचन में बदलो। (ख) कृ धातु के लट्, लोट् और लङ् के पूरे रूप लिखो। (ग) सर्व, तत्, यत्, एतत् और किम् के स्त्रीलिंग के रूप लिखो।

५. वाक्य बनाओ:—पतति, विभेति, त्रायते, वारयति, अधीते, अन्यत्र।

६ रिक्त स्थान भरो :— १. वृक्षात् पत्रं..... २. बालकं.....विभेति।
३. चोरात्..... ४. यवेभ्यः पशुं..... ५. तस्याः कन्यायाः पुस्तकम्.....।

सुभाषितम्

विचित्रे खलु संसारे नास्ति किञ्चिन्निरर्थकम् ।

अश्वश्चेद् धावने वीरः भारस्य वहने खरः ॥10॥

अन्वयः — विचित्रे संसारे खलु किञ्चित् निरर्थकं नास्ति । अश्वः चेत् धावने वीरः, (तर्हि) भारस्य वहने खरः (वीरः अस्ति) ।

अर्थः — इस अद्भुत संसार में कुछ भी निरर्थक नहीं है । यदि घोड़ा दौड़ने में वीर है तो गधा भार ढोने में वीर होता है । अर्थात् संसार में सबका अपना-अपना महत्त्व है । कोई भी व्यर्थ नहीं है ।

CLOSING PEACE PRAYER

अमरकोशः

ॐ सर्वे भवन्तु सुखिनः ।
सर्वे सन्तु निरामयाः ।
सर्वे भद्राणि पश्यन्तु ।
मा कश्चित् दुःख भाग्भवेत् ॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

(Brihadaraanyaka Upanishad 1.4.14)

